

ЭКОНОМИКА / ECONOMICS

УДК 657.1

Консолидацияланган финансылык отчеттуулуктун пайда болуу тарыхы, чет элдик жана ата мекендик практикада колдонулушу

Максытали кызы Назгуль

магистрант, Ош технологиялык университети, Кыргызстан, nazgulmaksytalievna@gmail.com

Маликов Алтынбек Азизбекович

окутуучу, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, a.malikov319@gmail.com

Аннотация

Бул илимий макала консолидацияланган финансылык отчеттуулуктун келип чыгышы, тарыхый өнүгүшү жана азыркы абалына арналган. Авторлор консолидацияланган отчеттуулуктун зарылдыгы рынок экономикасынын өнүгүшү, компаниялардын топторго биригүү тенденциясы жана инвесторлордун топтун ишинин натыйжаларын комплекстүү баалоого болгон муктаждыгы менен шартталганын негиздейт. Ошондой эле рынок экономикасынын өнүгүшүнө байланыштуу компаниялардын туунду уюмдарды түзүүсү жана аутсорсингди колдонуусу консолидацияланган отчеттуулуктун зарылдыгын жараткандыгы белгиленет. Макалада консолидацияланган финансылык отчеттуулуктун калыптануу этаптары бир нече чет өлкөлөрдүн (АКШ, Улуу Британия, Германия, Франция ж.б.) мисалында чагылдырылган. Ал эми Кыргызстанда бул система 2000-жылдардан тартып Эл аралык финансылык отчеттуулук стандарттарына ылайык жүргүзүлүүдө. Макалада консолидацияланган отчеттуулук инвесторлор үчүн маанилүү экендиги, ал санариптештирүү доорунда мыйзамдык базаны жакшыртууну талап кылары айтылган.

Ачкыч сөздөр: консолидацияланган финансылык отчеттуулук, санариптештирүү, финансылык отчеттуулуктун тарыхы, туунду компаниялар, инвесторлор

Шилтеме үчүн: Максытали кызы Н., Маликов А.А. (2026). Консолидацияланган финансылык отчеттуулуктун пайда болуу тарыхы, чет элдик жана ата мекендик практикада колдонулушу. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, №3, бб. 156-164. doi: 10.65469/ejournal.2026.3.16

Киришүү

Учурда рынок экономикасы тездик менен өнүгүп жаткандыктан, көптөгөн компаниялар рыноктук үлүшүн кеңейтүүгө жана капиталдын жүгүртүүсүн көбөйтүүгө умтулуп, бир эле учурда бир нече экономикалык иш-аракеттерди жүргүзүүдө. Кээ бирөөлөр бул иш-чаралардын айрымдарын туунду компанияларга аутсорсингге берүүнү каалашат, алар олуттуу

финансылык инвестицияларды талап кылат. Бирок, алар үчүнчү тараптын кардарлары үчүн кызматтарды көрсөтүп, ишти аткара алышат, сатууну көбөйтүп, көбүрөөк киреше алышат. Мындан улам консолидацияланган финансылык отчет даярдоо керек болот [14, 15].

Туунду компаниялар, эреже катары, лицензияланган ишмердүүлүктү ажыратуу максатында ачылып, кооптуу аймактарды аларга өткөрүп берүү менен башкы компаниянын активдеринин корголушу камсыздалат. Капиталды консолидациялоо экономикалык жактан максатка ылайыктуу деп эсептөөгө толук негиз бар.

Башкы жана туунду компаниялар бирдиктүү топ катары тыгыз ички экономикалык байланышка, ошондой эле жалпы каржылык, өндүрүштүк жана маркетингдик саясатка негизделип иш жүргүзөт. Белгилей кетсек, тышкы инвесторлор да топтун ишин жана инвестициянын натыйжалуулугун баалап, капиталын бирдиктүү топко салууга кызыкдар болушат.

Консолидацияланган отчеттуулук бири-биринен юридикалык жактан көз карандысыз, ошол эле мезгилде ич ара байланышта болгон субъекттердин тобунун ишмердүүлүгүнүн натыйжалары тууралуу маалымат берүү үчүн жасалары анык. Бул отчеттуулук башкы компаниянын активдери менен пассивдерин, туунду компаниялардын көзөмөлдөнүүчү активдерин жана милдеттенмелерин бөлүп көрсөтүүгө шарт түзөт.

Демек, консолидацияланган отчеттуулук бүтүндөй топтун финансылык ишинин толук картинасын берүү зарылчылыгы менен шартталган [1]. Контролдук документтердин бул түрүн жүргүзүү, алар инвестициялоону пландаштырган жаңы холдингдик түзүмдөрдүн финансылык ишмердигин жана абалын баалоого умтулган инвесторлордун муктаждыктарына маанилүү жооп болуп калды.

Азыркы рынок шартында консолидациялоо процесси топтун ичиндеги башкы жана туунду компаниялардын финансылык отчетторун топтоо жолу менен эмес, катуу эрежелер менен белгилүү методологиянын негизинде ишке ашырылат.

Консолидацияланган финансылык отчеттуулук төмөнкү мүнөздөмөлөргө ээ болот:

- бир эле юридикалык жакка тийиштүү эмес, башкача айтканда бир нече уюмдардын маалыматтарынын жыйындысы түрүндө болот;
- кызыкдар тараптар үчүн компаниялардын тобунун ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары боюнча маалымат булагы болуп саналат;
- конкреттүү стандарттардын негизинде түзүлөт [2].

Отчеттуулуктун бул түрүн даярдоонун татаалдыгын, көп кырдуу мүнөзүн эске алганда, анын келип чыгуу, өзгөрүү жана өнүгүү тажрыйбасын деталдуу талдоо зарыл деп эсептейбиз.

Бүгүнкү күндө дээрлик бардык холдингдер, компаниялардын топтору тарабынан даярдалган “консолидацияланган отчеттуулук” түшүнүгү алгачкы жолу 1903-жылы колдонулуп, ошол мезгилдеги дүйнөдөгү эң чоң болот куюучу компания United States Steel Company алгачкылардан болуп консолидацияланган отчет тапшырган. Аны башкы бухгалтер В. Фильберт менен Price Waterhouse & Co компаниясынын аудитору даярдашкан, алар компаниялардын тобунун экономикалык биримдиги принцибинин негизинде консолидациялоо методологиясын сунушташкан [3].

20-кылымдын башында холдингдердин тездик менен өнүгүшү, фондулук рыноктун өркүндөшү, инвесторлордун холдингдерге кызыгышы АКШда консолидация тажрыйбасынын кеңири тарашына өбөлгө түзгөн.

Европа өлкөлөрүндө бул багытта иштер салыштырмалуу жай жүргөн. 1922-жылы Улуу Британиянын Nobel Industries Ltd компаниясы тарабынан алгачкы жолу мындай отчет түзгөн. 1923-жылы Гилберт Гарнси тарабынан консолидацияланган бухгалтердик эсептин принциптерин жайылтууга жана түшүнүүгө салым кошкон биринчи китеп басып чыгарылган [3].

Кийинки негизги этап Лондон фондулук биржасынын консолидациянын маанилүүлүгүн расмий таануусу болуп саналат, бул биржада катталган бардык компаниялар үчүн милдеттүү болуп калды. Бул финансылык отчеттуулуктун айкындуулугун жогорулатууга жана инвесторлордун жана кредиторлордун рыноктук маалыматка болгон ишенимин жогорулатууга карай олуттуу кадам болуп саналат.

1947-жылы Улуу Британияда консолидацияланган финансылык отчеттуу даярдоону жөнгө салуучу мыйзамдар кабыл алынган. Бул консолидация принцибин андан ары жакшыртууга шарт түзгөн.

Германияда отчеттуу консолидациялоо тажрыйбасы 1960-жылдан башталып, мыйзам менен бекитилген, муну менен стандартташтыруу жана финансылык отчеттуулуктун ачык-айкындуулугун камсыздоо жолго салынган.

Францияда 1985-жылдан тартып биржаларда катталган компаниялар консолидацияланган отчет түзүүгө милдеттендирилген, бул бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттарга ылайыкташына финансылык рынокко ишенимдин жогорулашына себеп болгон.

Консолидациялоо тажрыйбасы Европанын башка өлкөлөрүндө 1980-жылдары жолго коюла баштаган. Бул Европада бизнестин өнүгүшүндө маанилүү роль ойноп, финансылык маалыматтарды эл аралык деңгээлде стандартташтыруу жана салыштыруу мүмкүндүгүн берди.

Азия өлкөлөрүнөн бул багыттагы маанилүү кадам Японияда 1977-жылы башталып, япониянын Финансы министрлиги «Консолидацияланган финансылык отчеттуулук жөнүндөгү жобо» кабыл алган. Ошол учурдан тартып бул процесс жапон компанияларынын эсеп жана отчеттуулук тажрыйбасынын ажырагыс бөлүгү болуп калган [4].

С.Н. Карельская «19-20-кылымдагы орус компанияларынын баланстары» деген эмгегинде орус практикасында консолидацияланган же консолидацияланган финансылык отчеттуулуктун биринчи жолу 20-кылымдын башына туура келгенин белгилеген. 1909-жылдан 1910-жылга чейин Россияда директорлор кеңеши, филиалдар, агенттер жана банк мекемелери үчүн өзүнчө бөлүмдөрдү камтыган консолидацияланган баланстар чыгарыла баштаган. Бул каржылык маалыматтарды иретке келтирүүгө жана анын маалыматтык маанисин жогорулатууга карай маанилүү кадам болду. Мурунку СССРде консолидацияланган финансылык отчеттуу системага салуу боюнча аракеттер 1930-жылдары башталып, буга Н.А. Блатовдун «Баланс изилдөө» эмгегинде бухгалтердик балансты формалдаштыруу жана стандартташтыруу максатында берген классификациясы негиз болгон [5].

1990-ж. ортолорунда Россияда жүргөн экономикалык жана социалдык-саясий кайра куруу, мамлекеттик ишканаларды менчиктештирүү ири компаниялардын майда компанияларга бөлүнүшүнө же юридикалык жактан көз карандысыз субъектилердин бир топко биригишине алып келген. Россия Федерациясынын Финансы министрлигинин 1996-жылдын 30-декабрындагы № 112 буйругу менен консолидацияланган финансылык отчет түзүү боюнча методологиялык сунуштар бекитилген [6].

Биздин өлкөдө учурда компаниялар акционерлерге сунуштоо үчүн, же биржада листингге жана ички рынокко чыгуу үчүн консолидацияланган финансылык отчет даярдашат. Негизи эле мындай отчет түзүүдө компаниялар инвесторлорго, кредиторлорго жана менчик ээлерине компаниянын ишмердүүлүгү жөнүндө толук маалымат берүүнү максат кылышат.

Биздин өлкөдө 1990-жылдары отчеттун бул түрү өтө сейрек даярдалган. Мындай отчеттор Microsoft Office Excel же башка башка программаларды колдонуу менен түзүлгөн. Бирок, учурда топ компанияларынын ортосундагы чарбалык транзакциялардын көлөмү жана саны өсүп жатат, бул ар бир компаниянын ишин ийгиликтүү эсепке алууну, отчеттуулукту, талдоону жана мониторингди камсыз кылуу үчүн бул процессти автоматташтыруу зарылдыгын жаратууда. Бул максаттарга жетүү үчүн корпорациялар жана холдингдер батыш жана орус компаниялары колдонгон программалык камсыздоону ИТ рыногунан издей башташты. Жаңы маалыматтык технологиялардын пайда болушу менен компаниялар жана холдингдер өздөрүнүн отчеттуулук форматтарын, анын ичинде консолидацияланган отчеттуулукту кеңейтип, өркүндөтө башташты. Бул эл аралык тажрыйбаны жана методологияны колдонуунун аркасында мүмкүн болду.

Маалыматтык технологияларды колдонуу менен консолидацияланган финансылык отчетту даярдоону өркүндөтүү мыйзамдык базаны жакшыртууну талап кылат.

Финансылык отчеттор төмөнкүлөрдү камтыйт:

- учурдагы статистикалык отчеттуулук;
- мезгилдүү финансылык отчеттуулук;
- жылдык финансылык отчеттуулук.

Консолидацияланган отчеттук индикаторлор, мисалы, кызматкерлердин саны, өндүрүштүн көлөмү, өндүрүштүк чыгымдар, пайда жана чыгым келтирилген көрсөткүчтөрдү жалпылоо жолу менен эсептелген.

Отчеттун бул түрүнүн максаты ведомствого караштуу ишканалар тарабынан пландуу тапшырмалардын аткарылышын көзөмөлдөө, ошону менен ресурстарды борборлоштурулган пландуу бөлүштүрүү учурунда административдик буйрук системасынын керектөөлөрүн канааттандыруу болгон [7].

Консолидацияланган финансылык отчет – түшүнүгү бухгалтердик эсеп тармагында же бухгалтерлер тарабынан эң кеңири колдонулган терминдердин бири болуп саналат.

Төмөндө кээ бир окумуштуулардын консолидацияланган финансылык отчеттуулук түшүнүгүнө берген аныктамаларын карап көрөлү. Экономика илимдеринин доктору, профессор, Россия Федерациясынын эмгек сиңирген экономисти В.Ф. Палий консолидацияланган финансылык отчеттуулук «бирдиктүү чарбалык субъект катары

консолидацияга кирген бардык компаниялардын финансылык абалын жана ишинин натыйжаларын чагылдырат» деп белгилейт [8].

Ал эми Россиялык экономист, Санкт-Петербург мамлекеттик университетинин профессору В.В. Ковалев терминге төмөнкүдөй аныктамасын берет: «Консолидацияланган финансылык отчеттуулук – бул талапка ылайык холдингдик компания тарабынан даярдалган жана белгилүү эрежелерге ылайык башкы компаниянын жана анын бардык туунду компанияларынын бириккен финансылык отчетун чагылдырган корпоративдик топтун финансылык отчету» [9].

Ошондой эле орус окумуштуулар А.А. Матвеев жана В.П. Суйц консолидацияланган финансылык отчеттуулук түшүнүгүнүн эң кеңири аныктамасын берип, бул финансылык отчеттуулуктун түрүн бардык маанилүү аспектилерин боюнча мүнөздөшөт: "Консолидацияланган финансылык отчеттуулук белгилүү бир юридикалык жана финансылык-экономикалык мамилелерде болгон эки же андан көп ишкананын финансылык отчетторунун атайын эсепке алуу процедураларын (жөнөкөй суммалоону эмес) колдонуу менен айкалышын билдирет, мында бир же бир нече юридикалык жактан көз карандысыз ишканалар бир гана компаниянын, башкача айтканда, "башкы компаниянын" көзөмөлүндө болуп, топтун башка бардык мүчөлөрүнөн жогору турат" [10].

Финансылык отчеттуулук бизнестин эл аралык тили катары белгилүү. Аны дүйнөлүк деңгээлде түшүнүү үчүн, анын негизи катары Финансылык отчеттуулуктун Эл аралык стандарттарын пайдалануу тууралуу чечим кабыл алынган. Бул жөнүндө кененирээк маалыматты КРдин Экономика жана каржы министрлигине караштуу Финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө мамлекеттик кызматынын fsa.gov.kg сайтынан алууга болот.

Кыргыз Республикасында Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарын кийирүү 2000-башталган. Президенттин 3-апрелдеги “Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук системасын реформалоо боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыгы менен эсеп менен отчеттуулуктун улуттук стандарттары бекитилип, Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына шайкеш болушу керектиги белгиленген. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2001-жылдын 28-сентябрындагы токтому менен өлкөбүздө финансылык отчеттуулуктун стандарттары катары ФОЭС бекитилген, андан тышкары ишкана-уюмдардын жаңы стандарттарга өтүүсүнүн графиги бекитилген [11].

Билим берүү жана илим министрлигине экономика багытында жогорку жана орто кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарына Финансылык эсеп, Финансылык отчеттуулуктун анализи, Башкаруу эсеби, Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары жана Аудиттин эл аралык стандарттары предметтерин киргизүү тапшырмасы берилген [12].

2002-жылдын 29-апрелинде Кыргыз Республикасынын «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» Мыйзамы кабыл алынган. Ага ылайык бардык коомдук кызыкчылык субъектилери финансылык отчеттуу түзүүдө ФОЭСке таянууга милдеттендирилген [13].

Жыйынтыктап айтканда, консолидацияланган финансылык отчеттуулук – бул холдингдер жана компаниялар тобу үчүн зарыл болгон, инвесторлордун жана башкаруу чечимдерин кабыл алуунун маанилүү куралы. Компаниялар ишмердигин кеңейтип, туунду уюмдарды түзгөндүктөн, инвесторлор бүткүл топтун финансылык абалын көрүүгө муктаж.

Консолидацияланган финансылык отчеттуулук – бир нече юридикалык жактардын маалыматтарын бириктирет жана инвесторлорго топтун ишинин жыйынтыгын көрсөтөт. Демек, консолидацияланган финансылык отчеттуулукту рынок экономикасынын талабы катары кароого болот. Ал бүткүл дүйнө жүзү боюнча, анын ичинде Кыргызстанда ФОЭСтин негизинде колдонулат. Азыркы учурдагы тынымсыз өнүгүп жаткан санариптештирүү доорунда консолидацияланган финансылык отчетторду эл аралык стандарттарга шайкеш түзүү соңку жаңы санариптик технологияларды колдонууну жана укуктук-ченемдик базаны жакшыртууну талап кылат.

Колдонулган адабияттар

1. Бухгалтерская финансовая отчетность в инновационной экономике / В. В. Говдя, З. И. Кругляк, Н. В. Кузнецова. – Краснодар: КубГАУ, 2018. - 117 с.
2. Крюкова, И. В. Консолидированная отчетность: содержание, особенности и анализ основных показателей // И. В. Крюкова / E-Scio. – 2021. – № 3 (54). – С. 417-429.
3. Консолидированная отчетность - как продукт эволюции мировой экономической системы // Ю. И. Сигидов, Н. Ю. Мороз, В. М. Гусева / Вестник Академии знаний. – 2018. – № 5 (28). – С. 304-312.
4. Плотников, В. С. Консолидированная финансовая отчетность / В. С. Плотников, О. В. Плотникова. – Москва: НИЦ ИНФРА-М, 2017. – 147 с.
5. Генералова, Н. В. Истоки и эволюция консолидированной финансовой отчетности в России // Н. В. Генералова, С. Н. Карельская / Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. – 2015. – № 2. – С. 90-111.
6. Формирование консолидированной финансовой отчетности российских транснациональных компаний: монография / Ю. И. Сигидов, Д. А. Настенко, Н. А. Кузина [и др.]. – Краснодар: КубГАУ, 2017. – 202 с.
7. Маматова Н.А. Формирование консолидированной финансовой отчетности и ее законодательное регулирование в Кыргызской республике. Сибирский торгово-экономический журнал. 2016. №1 (22).
8. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: учебник/ В.Ф. Палий. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2008. С. 363.
9. Матвеев А.А., Суйц В.П. Консолидированная отчетность: Методика и практика. Учебно-практическое пособие. – ИД ФБК-ПРЕСС Москва, 2011. – С. 15.
10. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры: учебник/ В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2012. – С. 195-196.
11. Узенбаев Р. А. Проблемы внедрения МСФО в Кыргызской Республике / Р. А. Узенбаев, А. М. Хамзаева, П. К. Алишева // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 11(88). – С. 1267-1269.
12. В чем отличие МСФО для малого и среднего бизнеса? <https://banks.kg/ky/news/what-is-the-difference-between-ifs-for-small-and-medium-sized-businesses>

13. «Бухгалтердик эсеп жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2002-жылдын 29-апрели №76) – Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын расмий сайты: <https://nbkr.kg/index1.jsp?item=52&lang=KGZ>
14. Имаралиев, О. Р. Ишкананын каржылык ресурстарын пландоо каражаттары / О. Р. Имаралиев, Н. С. Аширов, Г. А. Хашимова // Евразия изилдөөлөрү ачык журналы. – 2025. – No. 1. – P. 26-32. – DOI 10.65469/eijournal.2025.1.4. – EDN MIVDYD.
15. Аркабаев, Н. К. Трансформация финансового анализа с помощью языка программирования Python: от рутинных вычислений к стратегическим решениям / Н. К. Аркабаев, Б. М. Арапбаев, С. К. Ражапов // Вестник Ошского государственного университета. – 2025. – No. 2. – С. 122-132. – DOI 10.52754/16948610_2025_2_11. – EDN WYCEUW.

Открытый журнал евразийских исследований, 2026, №3, сс. 156-164

doi: 10.65469/ejournal.2026.3.16

ejournal.ilimbilim.kg

ЭКОНОМИКА / ECONOMICS

УДК 657.1

История возникновения консолидированной финансовой отчетности, ее использования в зарубежной и национальной практике

Максытали кызы Назгуль

магистрант, Ошский технологический университет, Кыргызстан, nazgulmaksytalievna@gmail.com

Маликов Алтынбек Азизбекович

преподаватель, Ошский государственный университет, Кыргызстан, a.malikov319@gmail.com

Аннотация

Данная научная статья посвящена происхождению, историческому развитию и современному состоянию консолидированной финансовой отчетности. Авторы утверждают, что необходимость консолидированной отчетности обусловлена развитием рыночной экономики, тенденцией компаний к слияниям в группы и потребностью инвесторов в комплексной оценке результатов деятельности группы. Также отмечается, что создание дочерних компаний и использование аутсорсинга компаниями в связи с развитием рыночной экономики создали потребность в консолидированной отчетности. В статье рассматриваются этапы формирования консолидированной финансовой отчетности на примере ряда зарубежных стран (США, Великобритания, Германия, Франция и др.). В Кыргызстане эта система внедрена в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности с 2000-х годов. В статье утверждается, что консолидированная отчетность важна для инвесторов и требует совершенствования законодательной базы в эпоху цифровизации.

Ключевые слова: консолидированная финансовая отчетность, цифровизация, история финансовой отчетности, дочерние компании, инвесторы

Open Journal of Eurasian Issues, 2026, no. 3, pp. 156-164

doi: 10.65469/eijournal.2026.3.16

eijournal.ilimbilim.kg

ЭКОНОМИКА / ECONOMICS

УДК 657.1

The History of the Emergence of Consolidated Financial Statements, Their Use in Foreign and Domestic Practice

Nazgul Maksytali kyzy

Master's Student, Osh Technological University, Kyrgyzstan, nazgulmaksytaliyeva@gmail.com

Altynbek Azizbekovich Malikov

Lecturer, Osh State University, Kyrgyzstan, a.malikov319@gmail.com

Abstract

This scientific article is devoted to the origin, historical development and current state of consolidated financial reporting. The authors argue that the need for consolidated reporting is due to the development of a market economy, the tendency of companies to merge into groups, and the need of investors to comprehensively assess the results of group activities. It is also noted that the creation of subsidiaries and the use of outsourcing by companies in connection with the development of a market economy have created the need for consolidated reporting. The article reflects the stages of the formation of consolidated financial reporting on the example of several foreign countries (USA, Great Britain, Germany, France, etc.). In Kyrgyzstan, this system has been implemented in accordance with International Financial Reporting Standards since the 2000s. The article states that consolidated reporting is important for investors and requires an improvement in the legislative framework in the era of digitalization.

Keywords: consolidated financial statements, subsidiary companies, holding structures, IFRS, history of financial statements, investors